

KOVÁCS GÁBOR

*tanszékvezető egyetemi tanár**SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar*

A felelősség tudománya és a tudomány felelőssége

ABSZTRAKT

Az igazságügyi orvostan már évszázadokkal ezelőtt is speciális természettudományos ismeretekkel segítette a helyes tényállás megállapítását és így az ítélethozatalt. A törvényszéki szakértők speciális tudása, különleges szakismerete és az alkalmazott módszerei az idők folyamán a saját tudományterületükből váltak önállóvá, és kialakították a felelősség tudományát, a forenzikus medicinát.

A tágan vett igazságszolgáltatás résztvevőitől – így a törvényszéki szakértőktől is – a magas szintű elméleti és gyakorlati tudás, és a részrehajlás nélküli megalapozott szakmai döntés mellett további elvárásként korán megjelent a szakértő pártatlanságának, erkölcsi fedhetetlenségének és politikai függetlenségének követelménye is. Könnyen belátható, hogy a szakértő politikai szerepvállalásának tilalma kiemelt ügyekben döntő jelentőségűvé válhat, hiszen a törvényszéki orvosszakértők közreműködése nélkül sajnos nem lennének feltárhatók olyan emberiség elleni bűncselekmények sem, amelyekben a politika és a politikuskos személyes szerepe nyilvánvaló (ruandai mészárlás, délszláv genocídium stb.).

Hasonló történt a katyni vérengzés vagy mészárlás (1942) esetében létrehozott nemzetközi orvosszakértői bizottság esetében is. A bizottság feltárta, hogy az elhunytakat (a mai álláspont szerint közel 22 ezer áldozatot) hogyan végezték ki, a holttesteket mikor hantolták el, a pontos datálással pedig egyértelműen a szovjetek felelőssége körvonalazódott, hiszen az orvosszakértők által megjelölt időszakban a terület szovjet megszállás alatt állt. A tömegsírok vizsgálatában a magyar Orsós Ferenc (1879–1962) orvosszakértő professzor is részt vett. A tényadatok és a szakértői megállapítások helyesek voltak, azonban a történeteket csak 1990-ben ismerte el az akkor felbomló Szovjetunió. Ebben az ügyben adott szakértői véleményéért Orsós Ferenc professzort 1945. évben vád alá helyezték,^[1] háborús főbűnösnek nyilvánították,^[2] mivel a „katyni ügyben adott hamis szakvéleménye a népek háború utáni békéjének megnehezítésére alkalmas volt”. A vád valótlanosága 1990-ben nyilvánvalóvá vált, a büntetőeljárás azonban csak a 2012. évben szűnt meg. Jelen tanulmány az okokra, a tudomány és a tudós felelősségére keresi a választ.

Kulcsszavak: törvényszéki orvostan ■ szakértői bizonyítás ■ katyni mészárlás

[1] Budapesti Büntető Törvényszék 16936/1949.

[2] Magyar Országos Levéltár, Háborús bűnösök listája, 217. sorszám alatt.

I. TÖRTÉNETI HÁTTÉR

A német csapatok 1942-ben foglalták el Lengyelország keleti területét, ahol a helyi lakosság jelzése alapján elsőként Katynban, majd Mednoje-ban, később Harkov mellett tömegsírokra bukkantak. Az eltemetett holttestek számát akkor sok ezerre tették. (Mai adatok szerint 22 ezer fő.) A tömegsírok feltárása azonban csak 1943 februárjában kezdődött meg. Németország 1942. április 13. napján nyilvánosságra hozta a tömegsírok létezését.^[3] Válaszként a berlini rádió kommunikéjére, a moszkvai rádió (1943. április 15-én) és a moszkvai Pravda (1943. április 17.) közzétették a szovjet kormány hivatalos álláspontját, amely a németeket vádolta a szörnyű bűn elkövetésével.^[4] Az akkori felvetés szerint a tömegsírokban Lengyelország szovjet megszállása (kelet felől, 1939. szeptember 17.) során ellenálló lengyel katonák és civilek lehetnek. A szovjetek a lengyel tiszteket 1940. március 15-éig három különleges táborba vitték: Kozelszk, Osztaskov és Sztarobelszk területére. Az ide szállított 15 ezer fő titokzatos módon eltűnt, nem adott életjelet magáról. A tömegsírok hírére mindkét megszálló a másik terhére igyekezett beállítani a történeteket. Németország 1943-ban nemzetközi bizottságot hozott létre a kivizsgálásra. A katyni mészárlásra, amely több ízben állt a nemzetközi érdeklődés homlokterében, míg végül a Szovjetunió 1990-ben elismerte,^[5] hogy a második világháború idején, a SZK(b)P Központi Bizottságának Politikai Bizottsága 1940. március 5-én hozott döntését végrehajtva a jelenlegi állambiztonsági szervezet elődje, az NKVD oltotta ki lengyel tisztek ezreinek életét.^[6]

II. A NEMZETKÖZI ORVOSBIZOTTSÁG ÉS A MAGYAR RÉSZVÉTEL

A német vezetés a katyni erdőben feltárt sírok igazságügyi orvosi vizsgálatának irányítását Leonardo Conti birodalmi egészségügyi főnök felügyelete alá helyezte, míg e szakértői munkába több bizottságot is megkíséreltek bevonni, köztük a Lengyel Vöröskereszt és a Nemzetközi Vöröskereszt speciális orvosi bizottságát.^[7] A Nemzetközi Vöröskereszt által összeállított semleges bizottság azonban nem utazhatott ki a kihantolás helyszínére a Szovjetunió tiltakozása miatt. (A Nemzetközi Vöröskereszt alapszabályai szerint ugyanis a részvételhez az összes érintett fél beleegyezésére szükség lett volna.) Végül Leonardo Conti kért fel 12 főből álló bizottságot (Nemzetközi Orvosebizottság) a feladat ellátására. A Nemzetközi Orvosebizottság kizárólag a kor elismert és nagy szak-

[3] Kapronczay, 1990, 144-146.

[4] Zelazko, 2019.

[5] Kapronczay, 1990, 144.

[6] Vincze, 2014, 61.

[7] Kapronczay, 1990, 143.

mai presztízzsel rendelkező orvosszakértőiből állt, s ez (illetve sokuk közismert náciellenessége) szavatolta a munkájuk elfogulatlanságát. Ez kiemelt jelentőségű kérdés volt, mivel a Harmadik Birodalom propagandagépezete saját előnyére kívánta fordítani a borzalmas eseményeket, és ezt csak olyan bizottsági összetétellel érhetette el, amely a nemzetközi közvélemény számára kellő garanciát jelentett a hitelességhez.

Az orvosbizottság egyik legtekintélyesebb tagja a magyar Orsós Ferenc (1879-1962), a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem igazságügyi orvostani tanszékének professzora, az MTA tagja, nemzetközi hírű szakértő volt. A német kezdeményezésre felállított 12 fős Nemzetközi Orvosbizottság egyik meghatározó tagjaként, 1943. április 20-30. között dolgozott Katynban és a környező Szmolenszkben. A korabeli magyar orvostársadalom életének vezető személyisége volt, akinek azonban később ismertetett negatív politikai nézetei és erkölcsileg mélyen elítélendő állásfoglalásait a szakmai nézeteinek hiteltelenítésére használták fel. Ezért szakmai tevékenységét indokolt elkülönítve vizsgálni. Mint szakembert hívták a bizottságba, és már előljáróban ki kell emelni, hogy a bizottság legfontosabb megállapításai nevéhez köthetők.

Orsós Ferenc eredeti családneve Spindl (sváb származású család), amelyet magyarosítással változtatott Orsósra. Orvosi tanulmányait Budapesten végezte, oklevelet 1903. december 24-én szerzett. 1905 és 1913 között Péccset és Kaposvárott működött kórházi kórboncnok főorvosként. 1913-ban a budapesti Orvoskaron magántanári habilitációt szerzett a kórbonctan tárgykörében. 1914-ben bevonult, és az orosz fronton harcolt. 1917-ben fogságba esett, és csak 1918-ban tért haza Szibériából. 1918-ban nevezték ki a frissen létesült debreceni Tisza István Tudományegyetem Kórbonctani Intézete élére, majd 1921-től párhuzamosan a Törvényszéki Orvostani Intézetet is vezette. Debreceni működése alatt egyszer volt rektor (1923/24), öt tanéven át (1919/20 - 1920/21, 1933/34 - 1935/36) pedig az Orvostudományi Kar dékánja. 1928. május 18-án az Akadémia levelező tagjává választotta. 1935-ben került Budapestre, hogy nyilvános rendes tanárként átvegye a nyugalomba vonuló Kenyeres Balázstól a Törvényszéki Orvostani Intézetet.^[8] 1939-ben vendégprofesszorként a bonni egyetemen oktatott. A kórbonctan és törvényszéki orvostan nemzetközi hírű művelőjeként jelentős eredményeket ért el a sérülések keletkezési mechanizmusa, a tüdő szövetszerkezete és annak kóros elváltozásai, valamint a magzatelhajtás bonctani jeleinek kutatásában. 1940. április 26-án az MTA rendes tagja lett. Sokrétű politikai és szakmapolitikai szerepvállalásából fontos kiemelni, hogy 1936-1944 között a magyar parlament felsőházának volt tagja, így részt vett az 1941. évi zsidótörvény felsőházi vitájában.^[9] 1936-1944 között a Magyar Orvosi Kamara elnöke. 1944 áprilisától a Magyar-Német Társaság igazgatótanácsi tagja, májustól az Antiholocaust Ifjúsági Tábor Nemzetvédelmi Akadémiájának elnöke volt. A Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének (MONE) országos elnökeként

[8] Sótonyi, 2009, 19.

[9] .Blasszauer, 1994, 459.

szélsőjobboldali nézetei, németbarátsága és közéleti szerepvállalása közismert volt. 1930-ban – elsőik között – a Corvin-koszorúval tüntették ki, 1944-ben megkapta az MTA „Nagyjutalmát”. Amatőr festőművészként is tevékenykedett, több önálló tárlata volt, többek között 1927-ben az Ernst Múzeumban, 1931-ben a Múcsarnokban. Sorsának további alakulásában végül a katyni tömegsírok orvosszakértői vizsgálatában való részvétele játszott döntő szerepet. Orsós ellen nem szélsőjobboldali nézetei, vagy antiszemita kijelentései miatt emeltek vádat a Magyar Népbíróság előtt, hanem: „A II. világháború idején részt vett a katyni tömegsírok feltárásában, mint a hitleri kormányzat által létrehozott nemzetközi orvosszakértői bizottság tagjai. Többek között ez ügyben adott hamis szakértői véleményéért háborús főbűnösnek nyilvánították.”^[10] A Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karán működő Igazoló Bizottság 1945. július 13. napján feljelentést tett a Népbíróságnál, mivel Orsós Ferenc „...Éveken keresztül hamis törvényszéki vélemények sorozatát adta le...az úgynevezett katyni tömegsírok feltárásánál hamis szakértői véleményt adott...”^[11] Szintén feljelentés alapján került fel Orsós Ferenc neve a háborús bűnösök listájára. Habár a háborús bűnösök 1945. február 16-án, Debrecenben összeállított listáján még nem szerepel, a nem sokkal később összeállított újabb listán, melyet orosz nyelvre fordítva a szovjet hatóságoknak is átadtak, azonban már szerepel Orsós Ferenc neve, mely a budapesti rendőr-főkapitányság bizalmi csoportjának 1945. augusztus 6-i jelentése alapján vélhetőleg a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete közbenjárására került fel.^[12] Orsós a katyni munkájáról csak egyetlen esetben – visszaérkezése után (1943. május 4-én) – nyilatkozott: „...Az ott tapasztaltak részleteiről - ismételtelen - részletesen nem nyilatkozhatom sem szóban, sem írásban, mert a kérdésnek óriási nemzetközi jelentősége van, és minden szó, ami a kiadott jegyzőkönyvet kommentálná, könnyen félreértésekre, a tényállás elferdítésére adna alkalmat. A bizottság tagjai különben fogadalmat tettek, hogy a kérdésről külön tanulmányt nem írnak, nem vetnek papírra, mivel a megfogalmazott jegyzőkönyv egy orvosi kollégium közös véleménye.”^[13] Orsós 1944. december 6-án a németországi Halléba települt, majd a Mainzi Egyetem művészi anatómia tanáraként dolgozott 1955-ös nyugdíjazásáig. 1962. július 25. napján elhunyt, hamvait a mainzi egyetem parcellájában helyezték el.

A háború után többen, sokféle indokból ítélkeztek fölötte, részben jogosan, részben pedig alaptalanul. Petényi Géza 1945-ben az Orvosok lapja 1. számában^[14] írt cikket Orsósról, és rögtön nem is egy hamis szakvéleményt ró terhére: „Vették a fáradságot, amit egy hamis lelet megszerkesztése jelent, csak azért, hogy egy ártatlan embert tönkretegyenek.... így tehát a Katyn-i ügyben adott

[10] Kenyeres, 1969, 326.

[11] Budapesti Főváros Levéltára, Budapesti Büntető Törvényszék 16936/1949. ügyirata, illetve a Legfőbb Ügyészség 1277/2012. ügyirathoz mellékelt levéltári irat.

[12] Mester, 2015, 162.

[13] Kapronczay, 1990, 146.

[14] Petényi, 1945, 18-23.

szakvéleménye sem lehet más, csakis hamis” mert „Arra még nem volt eset, hogy valaki az egyik napon tévedésektől s hamisításoktól hemzsegő leletet adjon, a következő napon pedig helyes, tudományos szempontból kifogástalan.....előre lehet tudni, mennyire helytálló, az igazságnak mennyire megfelelő lehet az a lelet, amit Orsós dr. a németeknek szállított kívánságuk szerint.” Leopold Elemér, a bírói és ügyvédi vizsgálóbizottság tagja a fenti lap 7. számában, Petényi esetismertetését kommentálva, így summázza véleményét: „Mi jogászok, nem is vártunk mást Orsóstól, a dilettáns piktortól, a katyni tömegsírok szakértőjétől, aki még csak annyira sem volt tudományának bűvára, hogy érdekelte volna németországi utazásai alatt méltó kollégája, Mengele tanár halálkamrájának titka.”^[15] A Budapesti Népegészség 1946. május 28-án Orsós Ferenc ellen nyomozólévlé kibocsátását indítványozta, majd július 27-én elfogatóparancsot állított ki, végül pedig 1949. március 7-ére, a professzor távollétében, tárgyalást is kitűzött, melynek során konkrét ítélet nem született, de annyit megállapítottak, hogy a felelősségre vonáshoz mindenképpen ki kell adatni a professzort.^[16] Ismert volt, hogy Németországban tartózkodik, így 1946. február 12-én kezdeményezték kiadatását is, amely eredménytelen maradt. Egy évvel később, 1947. február 28-án a Belügyminisztérium a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság Közigazgatási Osztályát vezető Beljanov vezérőrnagyhoz fordult, hogy a háborús bűnösök (köztük Orsós Ferenc) kiadatásának érdekében járjon közbe a Szövetséges Ellenőrző Tanácsnál.^[17] Orsós professzor kiadatása végül nem járt sikerrel. Mainzban élete végéig az amerikaiak oltalma alatt állt, de még így is félt a szovjetek bosszújától, ezért csak évente egyszer látogathatta meg a Svédországban élő hozzátartozóit, és akkor is csak amerikai testőrök jelenlétében.^[18] Fontos kiemelni, hogy MTA-tagságát viszont kifejezetten politikai tevékenysége miatt vonták meg 1945-ben.^[19] Az MTA döntése kizárólag erkölcsi megalapozottságú volt, és semmi köze nem volt a katyni orvosszakértői tevékenységéhez. Az 1945. július 20-án született döntés indoklásában ugyanis a következő olvasható: „Orsós Ferenc dr. egyik szellemi vezére volt hazánkban a nemzeti-szocialista Németország csatlósainak; mint a MONE elnöke végzetes szerepet játszott a magyar orvos-társadalom egy részének kipusztításában. Ezáltal egyik okozója lett az országot ért történelmi katasztrófának.” Tagságának rehabilitációjára többször tettek kísérletet. Az MTA eddig természetesen mindannyiszor megtagadta tagságának helyreállítását, mivel azt nem szakmai, hanem politikai tevékenysége miatt vonták meg tőle.^[20]

Az MTA-hoz 1993-ban érkezett kérelemre az Akadémia Tudományetikai Bizottsága adott véleményt, amelyben rögzítették, hogy egyelőre nem ismeretes

[15] Leopold, 1945, 417.

[16] Budapesti Büntető Törvényszék 16936/1949. ügyiratok.

[17] Mester, 2015, 163.

[18] Engelmayer, 2014.

[19] Vizi, 1994, 328.

[20] Vizi, 1994, 329.

olyan körülmény, adat, amely indokoltá tenné a dr. Orsós Ferenc kizárását kimondó határozat hatálytalanítását: „Nem találtunk olyan indokot, amely megalapozhatná a korábban erkölcsi meggyőződésből, lelkiismereti alapon hozott döntés felülbírlását.” Ezért a TeB nem javasolja Orsós professzor akadémiai rehabilitálását. Kapronczay Károly orvostörténész álláspontja szerint „Negatív politikai nézeteit és állásfoglalásait szigorúan el kell különíteni szakmai tudásától, mivel mindkettőt más-más mércével kell megítélni. Orsós komoly szakember volt, orvosi tudását csak a politikával erősen átítatott utókor vonta kétségbe.”^[21]

III. A NEMZETKÖZI ORVOSBIZOTTSÁG^[22] JELENTÉSE

A Németország által létrehozott Nemzetközi Orvostudományi Bizottság összefoglaló véleményét 1943. április 30. napján terjesztette elő, annak szövegét pontos leírattól ismerjük.^[23] A jelentésben a Szmolenszk melletti katyni erdőben található tömegsírok vizsgálatának eredményét rögzítették. A Bizottság az európai (zömében németbarát országok) igazságügyi orvostani tanszékeinek vezető képviselőiből állt,^[24] annak munkáját Dr. Bucholtz, a Breslauer Egyetem igazságügyi orvostan professzora vezette. (Számos forrás Orsós professzort jelöli meg vezetőként, azonban a bizottsági dokumentum szerint egyértelműen Bucholtz vezette a munkát. Kétségtelen azonban, hogy a legnagyobb szakmai szerep Orsósnak tulajdonítható, így valójában nem vezette, hanem meghatározta a szakmai tevékenységet.) A bizottság tagjai 1943. április 1. és 30. között 982 holttestet exhumáltak, annak 70%-át azonnal azonosították, hét tömegsírt nyitottak meg, amelyek közül a legnagyobb a becslések szerint 2500 holttestet tartalmazott. Valamennyi exhumált holttest halálának oka kivétel nélkül fejlődés volt, többnyire egyszeri lövés a tarkó tájékon, de néhány esetben kétfő, és egyetlen esetben találtak három bemeneti nyílást tarkótájékon. A bemeneti nyílás jellemzően a tarkónál található, a kimeneti nyílás általában a homlok/hajvonal környékén volt. Valamennyi vizsgált áldozat koponyasérülése 8 mm-nél kisebb kaliberű

[21] Kapronczay, 1990 dec. 16.

[22] Kapronczay „Nemzetközi Orvosi Jogi Bizottság”-nak fordította tanulmányában. Ld. Kapronczay, 1990, 12, 145.

[23] A bizottság jelentése elérhető: http://www.warsawuprising.com/doc/katyn_documents1.htm.

[24] Belgium: Dr. Spelers, a Genti Egyetem professzora, Bulgária: Dr. Markov, igazságügyi orvostan professzor, Szófiai Egyetem, Dánia: Dr. Tramsen, koppenhágai Igazságügyi Orvostani Intézet, Finnország: Dr. Saxén, a Helsinkii Egyetem patológia professzora, Olaszország: Dr. Palmieri, a Nápolyi Egyetem igazságügyi orvostan professzora, Horvátország: Dr. Miloslavich, az Agrami Egyetem igazságügyi orvostan professzora, Hollandia: Dr. de Burlet, a Groningeni Egyetem anatómia professzora, Cseh-Morva protektorátus: Dr. Hdjek, prágai igazságügyi orvostani és kriminológiai professzor, Románia: Dr. Birkle, a Román Igazságügyi Minisztérium igazságügyi orvosszakértője, Svájc: Dr. Naville, a Genfi Egyetem igazságügyi orvostani professzora, Szlovákia: Dr. Subik, a Pozsonyi Egyetem patológiai anatómiai professzora, Magyarország: Dr. Orsós, a Budapesti Egyetem igazságügyi orvostan professzora.

(7,65 mm-es vagy 6,35 mm-es) fegyvertől származott. A koponyák roncsolódása (a koponyacsontok szétválása) és a bemeneti nyílás körüli másodlagos lőtényező, valamint a bemeneti nyílás alakja alapján arra a következtetésre jutottak, hogy az áldozatokat közvetlen közletről, illetve közletről leadott lövéssel lőtték le. A lővés iránya, néhány kivételtől eltekintve, azonos. Több holttesten hátrakötött kezeket, és néhány esetben szuronytól származtatható sebeket észleltek a ruházaton és a bőrön. Az ugyanitt exhumált (véltetően orosz) civilek holttestén – a lengyel tisztekhez hasonlóan – a kezek hátul össze voltak kötözve, azonban eltemetési idejük jóval korábbra datálható. Arra a következtetésre jutottak, hogy az orosz civileket is hasonló módon lőtték tarkón. A tömegsírok az erdei tisztásokon helyezkednek el, és a föld elsímitásával és fiatal fenyőfák telepítésével teljesen eltüntették azokat. A bizottsági tagok vizsgálata (Orsós évgyűűbecslése) és von Herff főerdész nyilatkozata alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a fenyőfák legfeljebb öt évesek, az árnyék miatt rosszul fejlődtek, és valószínűleg körülbelül három éve ültették erre a helyre. Szinte az összes holttestet hanyatt fekve, nagyon közel egymáshoz, vagy egymást átfedve találták meg. A gödrök vége felé szabályosan helyezkedtek el, míg közepén az elrendezés szabálytalanabb. A lábak szinte minden esetben kinyújtott helyzetben voltak. Az elrendezés nyilvánvalóan szisztematikus. A Bizottság egyetértett abban, hogy az exhumált holttestek ruházata (a megkülönböztető jelzések, gombok, szolgálati rangjelzések, kitudtetések, katonai csizmák, mosodai címkék) alapján tipikusan lengyelnek ítéltető. A lengyel holttestek között csak néhány civil volt – egyikük pap volt. A ruházat mérete megegyezett a holttestek méretével. Ebből arra a következtetésre jutottak, hogy a tetemeket nem utólag öltöztették fel, a ruházatot a halál beálltakor viselték. A holttesteknél a hullai bomlás különböző szintjeit észlelték. A bomlás mértéke attól függött, hogy a sír mely részéről származnak. A datáláshoz segített Orsós jelentős megállapítása, amely szerint egyik holttesten sem volt rovarra utaló nyom vagy rovarmaradvány, amely a temetés idejéből származhatna. Ezt figyelembe véve arra a következtetésre jutottak, hogy a kivégzéseknek és a temetéseknek az év hideg, rovarmentes időszakában kellett történniük. Külön kiemeli a dokumentum, hogy Orsós számára kiemelten fontos volt, hogy több minél több koponyacsontot is megvizsgáljanak, hogy a lehető legpontosabban megpróbálja megbecsülni a halál bekövetkezésének idejét, illetve a holttestek elfekvési idejét. A véleményben rögzítették, hogy a koponyákon talált „többrétegű mészkő inkrusztáció” volt, és ez nem jelenik meg olyan holttestekben, amelyek három évnél rövidebb ideig fekszenek a sírban.^[25]

Összefoglalva: a Bizottság hét tömegsír vizsgált meg a katyni erdőben, összesen 982 holttestet exhumáltak, illetve tanulmányoztak. Az összes áldozat halálának oka egy tarkólövés volt. Arra a következtetésre jutottak, hogy az áldozatok halála 1940 március – április hónapban történt.

Orsós nevéhez fűződik annak felismerése, hogy egyik holttesten sem voltak

[25] Ld. a már említett jelentést. Ennek a kombinációnak egy nagyon markáns példáját találták az 526-os számú holttest koponyájában, amely egy nagy tömegsír felső rétegében található.

rovarok által okozott nyomok, így a halál időpontja az év rovarmentes időszaka lehetett (tél), ezt az Orsós által kezdeményezett pollenvizsgálatok is megerősítették (kora tavaszi növények pollenjei voltak azonosíthatók), és talán az egyik legjelentősebb forenzikus megállapítás szintén Orsóstól származik: a többrétegű mézlerakódás a koponya belfelszínén, ami nem fordul elő három évnél kevesebb elfekvésű időnél. A fentiek tették lehetővé az események pontos datálását és a történetek rekonstruálását. Azaz, a fenti orvosszakértőileg igazolt tények alapján volt megállapítható, hogy a vérontás egyértelműen akkor történt, amikor a német csapatok még nem tartózkodtak a területen.

IV. A BIZOTTSÁGI VÉLEMÉNY ÉS A DOKUMENTUMOK TOVÁBBI SORSA

A Bizottsági vélemény és a kapcsolódó eredeti dokumentumok további sorsa ismeretlen. Annak részleges másolati példánya(i) marad(tak) fenn, az eredeti anyag jelentős része a Krakkói Egyetem igazságügyi orvostani intézetéből eltűnt. A résztvevő orvosszakértők közül Orsós azonban bizonyosan magával hozott további vizsgálatra dokumentumokat, tárgyakat, metszeteket, feljegyzéseket, amelyek a budapesti Igazságügyi Orvostani Intézetbe kerültek.^[26] A Budapest ostromát és bevételét követő napokban, 1945. január elején a Vörös Hadsereg egy külön egysége kereste az Intézetben a katyni dokumentumokat. A dokumentumokat – az intézetben tartózkodó dr. Tamáska Lóránd tanársegéd-dal együtt – a Szovjet NKVD Széphalom utca 4. szám alatti központjába szállították. Itt Tamáska Lórándot napokig fogva tartották, illetve kihallgatták. A lefoglalt dokumentumokat nem adták vissza az Intézetnek. (Budapest főkapitánya 1945. február 16. napján levélben kérte az iratanyag visszaadását, de az soha nem történt meg.) A dokumentumokat a Szövetséges Ellenőrző Bizottság zuglói telephelyére szállították, majd azok a Szovjetunióba kerültek. A rendszerváltás után ismét kísérletet tettek a dokumentumok visszaszerzésére, azonban az nem járt eredménnyel.^[27] Más visszaemlékezések szerint a katyni dokumentumok egy további, meghatározó része is Magyarországon volt, csak nem az Intézetben, hanem a Magyarországon élő lengyel menekült diplomatáknál. Bondor Vilmos vezérkari százados (aki a katyni dokumentumokkal való kapcsolata miatt 10 évet töltött szibériai lágerekben) visszaemlékezésben részletesen taglalja az iratok sorsát, leírja, hogy a katyni kivégzésekre vonatkozó iratokat – Raul Wallenberg segítségével és közreműködésével – a Magyar Általános Hitelbank Wallenberg által is használt trezorjában helyezték el. Bondor visszaemlékezéseiben kifejti, hogy Wallenberg eltűnésében komoly szerepe lehetett annak, hogy katyni dokumentumokról tudomással bírt.^[28] Ezzel egyezően foglalt állást

[26] Sótonyi, 2009, 21.

[27] Sótonyi, 2009, 21.

[28] Bondor, 1995, 179.

1958-ban Varga Béla, a New Yorkba emigrált volt magyar országgyűlési képviselő, és a szintén az USA-ba emigrált Tóth Dezső hadnagy is.^[29] 1945. január 20. napján a szovjet tisztok egy csoportja felnyitotta a Hitelbank páncéltármé, és az 1400. értékmegőrző rekesz teljes tartalmát elszállította. Ezek egyikében pedig a szovjetek számára oly értékes katyni dokumentumokat is megtaláltak – benne többek közt terhelő bizonyítékokkal, nevekkkel és címekkel.^[30] A katyni dokumentumok történetét, valamint Wallenberggel való párhuzamokat részletesen elemzi Mester Attila doktori értékezésében^[31] – feltárta, hogy akik tudomással bírtak a katyni dokumentumokról, azok hamarosan eltűntek, vagy fogságba kerültek. Mindez az 1990-től nyilvánosságra hozott szovjet dokumentumok tükrében teljességgel érthető is, sőt az is, hogy Vorosilov miért fordított akkora figyelmet valamennyi dokumentum és lehetséges tanú felkutatására. A lengyel tisztok sorsát megpecsételő döntést ugyanis 1940. március 5-én a Szovjetunió belügyi népbiztosa, Lavrentyij Berija kezdeményezte egy Sztálinhoz intézett, szigorúan titkos minősítéssel ellátott felterjesztésében, amelyben gyakorlatilag 14700 hadifogoly tárgyalás nélkül halálra ítéletét indítványozta. A Berija által aláírt dokumentumot Sztálin, Vorosilov és Mikojan is saját kezűleg szignózta, és a jegyzőkönyvvezető megjegyzése szerint Kalinyin és Kaganovics is egyetértett a benne foglaltakkal.^[32] Az eredeti dokumentumot végül 1992. október 14-én az Oroszországi Föderáció elnöke, Borisz Jelcin átadta Lengyelországnak, beismervé az állampárt felelősségét a katyni bűntettben.

V. A KATYNI ESEMÉNYEKRŐL ALKOTOTT SZOVJET VÉLEMÉNY

„...Amikor Katyn ismét a kezükre került, Burdenko akadémikus vezetésével bizottságot hoztak létre - amelyben orvosokon kívül részt vett Alekszej Tolsztoj író (!), Kalasnyikov fegyverszakértő, Patyomkin közoktatási miniszter, Nyikoláj metropolita, valamint egy NKVD-tábornok -, s a németek bűnösségét állapították meg.”^[33] A szovjetek a nürnbergi perben Pokrovszkij ügyéssel megkíséreltek vádat emelni az 537. Wehrmacht-egység ellen, mely szerintük a kivégzéseket végrehajtotta. Az őrizetükbe került, tanúként megidézett Markov bolgár professzorral – a Nemzetközi Orvosi Bizottság egyik tagjával tagjával – pedig visszavonatták a szakvéleményét, szájába adván a szavakat, miszerint ő a németek nyomására írta alá a jegyzőkönyvet. Egy másik professzor (Dr. Hajek, Csehszlovákia) utóbb úgy nyilatkozott, hogy Orsós Ferenc kívánságára adta nevét

[29] Idézi: Bondor, 1995, 179-180.

[30] Gazsi, 1995, 30.

[31] Mester, 2015, 154-164.

[32] Mester, 2015, 25-26.

[33] Blasszauer, 1994, 459.

a Katyn-jelentéshez.^[34] A szovjetek által elfoglalt területen működő harmadik professzor, az osztrák származású, de Bukarestben dolgozó dr. Birkle-t az NKVD kereste, miután a Vörös Hadsereg 1944. augusztus végén megszállta Bukarestet.^[35] Egyes források szerint Birkle később úgy nyilatkozott, hogy kifejezetten Orsós nyomására írta alá a közös véleményt, illetve később visszavonta véleményét,^[36] valójában azonban 1952 elején (fenntartva véleményét) névtelesen tanúskodott egy parván mögött a Madden Commission, az Egyesült Államok Képviselőháza által felállított bizottság előtt a katyni megszárlás ügyében. Nyilatkozata kitudódott, a bukaresti bíróság feleségét és lányát öt év kényszermunkára ítélte „az állam ellenségével való együttműködés miatt”. Sztálin 1953. március 5-i halála után a büntetését felére csökkentették.^[37] Nem sokkal később, 1952 nyarán Birkle súlyosan megsérült egy közlekedési balesetben az USA-ban, ennek okát nem sikerült tisztázni. Felgyógyulása után az Egyesült Államokban maradt, és pszichiáterként dolgozott. 1986-ban, New Yorkban halt meg, anélkül, hogy újra látta volna a családját. Halála után a román Securitate egyik alkalmazottja az Egyesült Államokban a lányának adta ki magát, és eltulajdonította lánya örökségét. Birkle professzor igazi lánya akkor szerzett erről tudomást, amikor a romániai kommunista rendszer megszűnése után megtekinthette a Securitate aktáit. 1992-ben Birkle lányát és feleségét rehabilitálták a román hatóságok.^[38]

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

Egyetérthetünk Mester Attila történész megállapításával, hogy hiába dolgozott tudományosan megalapozott objektivitással a tömegsírok feltárásánál a Nemzetközi Orvosebizottság valamennyi orvosszakértője, ha minden eredményük kételyt ébreszthetett a nemzetközi közvélemény előtt.^[39] Az akkor kialakított szakvélemény megállapításai ma is helytállóak, a kételyt pedig nem a tudományos megalapozatlanság, hanem a szembenálló nagyhatalmak politikai mesterkedése ébresztette, amely fél évszázadig lesöpörte a tudomány igazságát. A katyni ügyben kiadott szakvéleményüket sokáig a német propaganda hazugságai közé sorolták, és az osztozott a katyni ügy egészének háború utáni szomorú sorsában.^[40] Ugyanakkor a tudós egyéni felelőssége is óriási, hiszen a nemzetközi rangú tudós professzor, Orsós, bár üldözötté vált igaz szakvéleményéért, a véleményének megkérdőjelezhetőségére valójában korábbi politikai szerepvál-

[34] Blasszauer, 1994, 460.

[35] Vö. Weber, 2015, 215.; hivatkozva: Stanescu, 2009, 172-176.

[36] Kapronczay, 1990, 148.

[37] Weber, 2015, 215.

[38] Weber, 2015, 215.

[39] Mester, 2015, 104.

[40] Vö. Mester, 2015, 118.

lalása és erkölcsileg mélységesen elítélendő szélsőjobboldali nyilatkozatai adtak okot, amelyek árnyékot vetettek a megállapításokra. A katyni tömegsírok feltárása során patológusi, igazságügyi orvosszakértői munkássága és szaktudása révén képes volt valóban szakszerű és megalapozott bizonyítékot szolgáltatni, és így a felelősség tudománya, a forenzikus medicina segített egy borzalmas bűn részleteit feltárni, az eseményeket rekonstruálni, miközben a tények hátterének és teljességének megismerésére fél évszázadot kellett várni.

IRODALOM

- Blasszauer Róbert (1994): *Orsós Ferenc - Egy elfelejtett nagy tudós*. Hunnia Kiadó Kft., Budapest.
- Bondor Vilmos (1995): *A Mikó rejtély*. Püski, Budapest.
- Claudia Weber (2015): *Krieg der Täter. Die Massenerschießungen von Katyn*. Bundeszentrale für Politische Bildung, Hamburg. (Elérhető: http://magyarutca.org/nyeomszsz/orszavak/pdf/06_engelmayer_a.pdf).
- Engelmayer Ákos (2014): *Magyarok és Katyn*.
- Gazsi József (1995): *Akit Mózesként tiszteltek. Feltevések egy politikai krimi hátteréhez, avagy tőprengés Raoul Wallenberg balsorsáról (Wallenberg-füzetek II.)*. Raoul Wallenberg Alapítvány, Budapest.
- Joana Zelazko (2019): The Katyn Massacre – The Way to the Truth. In: *The Warsaw Institute Review*. 2019.07.05. (Elérhető: <https://warsawinstitute.org/katyn-massacre-way-truth/>).
- Kapronczay Károly (1990): A katyni tömegsírok orvosszakértői vizsgálata. In: *Orvosi Hetilap*. 1990/12. sz.
- Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon. Második kötet. L-Z*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Leopold Elemér: Az orvosszakértő műhibája. In: *Orvosok Lapja*. 1945/7. sz.
- Mester Attila (2015): *Katyn lengyel és magyar visszhangja 1943-1989*. Doktori értekezés.
- Petényi Géza (1945) Orsós Ferenc Dr. „szakértői” és „tudományos” munkásságáról. In: *Orvosok Lapja*. 1945/1. sz.
- Sótónyi Péter (2009): *A magyar törvényszéki-igazságügyi orvostan története*. Medicina, Budapest.
- Vincze János (2014): Váratlan jogi fordulat az Orsós-perben – 66 év után. In: *Jogtörténeti Szemle*. 2014/1. sz.
- Vizi E. Szilveszter (1994): Az „Orsós-ügy” avagy a tudós felelőssége. In: *Magyar Tudomány*. 1994/3. sz.

JOGFORRÁSOK

- Budapesti Büntető Törvényszék 16936/1949. ügyirata Dr. Orsós Ferenc vádlott ellen, illetve a Legfőbb Ügyészség 1277/2012. számú ügyirathoz mellékelt levéltári iratcsomag.

A Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar tanévnyitója 2020-ban, az első sorban Szalay Gyula prodeán (Fotó: Májer Csaba József)